

KRONİK

HER GÜN BİR DÖNÜM NOKTASIDIR

Prof. Dr. Ergun Türkcan, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Toplumlarda, çeşitli toplumların bir toplamı olan uluslararası toplulukta, her gün, her saat, her düzlemde ve alanda sayısız olay, daha önceki sayısız olay ve olgunun sonucu ortaya çıkar; daha sonraki olay ve olguların nedenlerini hazırlar. En dikkatli bir gözlemci bile her olayı görüp kayda geçiremez ve genelde, sadece bir-kaç noktadan baktığı için arka yüzleri göremez. Bu görülmeyen yüzlerdeki bazı gelişmelerin görünen yüzlerle etkileşimleri de her zaman açık olmadığından, bazen arka arkaya gelen toplumsal, ekonomik, politik veya kültürel değişimleri bir toplumun veya toplumların değişim-kırılma noktaları gibi görmek, süreci bir devrim ya da dönüşüm gibi algılamak mümkündür. Toplumsal birikimler, fiziki bir yaklaşımla toplumsal enerji, bir an, bir yerde “kuantum” biçimde ortaya çıkar. Başka bir deyimle bir “deprem” olur, bunu da en dikkatsiz bir gözlemci bile hisseder.

Örneğin, Mayıs’ın ilk yarısından başlayarak Türkiye’de dövizin ve faizin yükselmesiyle borsanın düşmeye başlaması bir çok nedene (olaya) bağlanabilir: Giderek büyüyen cari açık; fiyatların beklenenden yüksek artışı (yaklaşık 4 kat); Sosyal Güvenlik Yasalarının veto edilmesi; Merkez Bankası Başkanı atamasındaki gecikme; seçimlerin (Cumhurbaşkanı ve milletvekili) konuşulmaya başlanması; İran ile muhtemel bir çatışma; petrol fiyatlarının tırmanması; ABD faiz hadlerinin yükselmesi ile cazibe merkezinin değişmesi vb. bir çok olay ve olguya yüzlerce faktör daha ilave edilebilir.

Ancak bunların hiç birisi beklenmedik gelişmeler değildir; küçük bir çocuk sobaya elini sürünce elinin yandığını acıyla öğrenir ve muhtemelen bir daha da oraya yanaşmaz; oysa bir siyasetçi her zaman, aynı tehlikeli davranışı gösterebilir. Bu “irrasyonelite” yani akıl-dışılık neyle açıklanabilir? Bunu “bu başbakan” veya “bu hükümet” veya “bu iktisadi ajanlar” ile açıklamaya çalışırsanız, yanılıp, işin esasına inemezsiniz; çünkü, buna benzer davranışları geçmiş başbakanlar, başka hükümetler ve unsurlar da aynen göstermişti. O zaman, Türkiye’de “irrasyonelite” nin kurumlaştığını mı söylemek gerekir?

Türkiye’nin bu imalat yapısıyla her birim sanayi ihracatında, onun üçte biri kadar da ithalat yapmak zorunda olduğu, tekstil gibi, kâr haddi çok düşük eski sanayi sektörleri ihracatı ve azalan turizm gelirleri ile hızla artan bir ithalat ve

borç hizmetleri nedeniyle cari açık vereceği gün gibi aşikardır. Tıpkı, Merkez Bankası Başkanının görev bitiş tarihinin, ancak koltuğuna oturduğu gün belli olması ve Çankaya'nın da atama karnamesi imzalamakta, kanunları onamakta çok titiz davrandığının bilinmesi gibi. Merkez Bankası Başkanı, zamanında, kazasız-belasız yani Çankaya'dan birkaç dönüş yapmadan, herkesin kabul edeceği bir zat üzerinde anlaşarak seçilmezse, ne içeride ne dışarıda kimsenin “özerk para idaresi” iddiasını satın almayacağı da bilinir. Eğer Merkez Bankası Başkanı seçimi bu kadar gürültü koparıyorsa, Cumhurbaşkanı veya Genelkurmay Başkanı seçiminin, her zaman olduğu gibi, bir yıl önceden başlaması da doğaldır. Bunlar içsel faktörlerden bazıları; ülkenin kontrolünde olmayan dışsal faktörler de, daha büyük sürprizler taşımıyor: Ortadoğu'daki bir savaş ortamında petrol fiyatlarının yükselmesi kaçınılmaz; üstelik savaş tehdidi büyük bir üretici üzerinde yoğunlaşmışsa, bu üretici de, diğer üretim alanlarını tahrip edeceğini, yani arzı kısacağını açıkça beyan etmişse, petrolün 100 doları görmesi mümkündür. Artan petrol fiyatlarıyla birlikte, seçime giden bir hükümetin popülist harcamalara gireceği beklentisi fiyatları da yükseltir, borsayı da düşürür. Peki bilinmeyen nedir? İstanbul Depremi gibi, ABD'nin İran'a ne zaman, kaç şiddetinde saldıracağı mı? Onu da pek mebzul olan Komplo Teorisyenlerine sorarsınız, bilmesene bile, biri tesadüfen tutturabilir.

Türkiye'nin sorunu, 18. yüzyıldan beri veya daha da ileride, Tanzimat'tan beri, bunca reforma ve teknoloji transferine rağmen, toplum olarak (siyaset, bürokrasi ve halk), akıl düzleminde hareket etmeye alışamayıp, eski davranış kalıplarıyla, her olayda “reaktif” ve ya içgüdüsel kalmaktır. Göçerler ve köylüler, çok kısa vadeli, en fazla mevsimlik-yıllık gelecek tasarımı yaparlar; ancak, yerleşik şehirliler (Arapça *Medeniyet* ve Latince *Civilisation* şehirle ilgilidir) bir yıldan daha uzun dönemleri görerek, geleceği planlar ve sürprizlerle daha az karşılaşır. Biz de kırk yıldan beri planlar-programlar yapıyoruz ama, bunu hayatla bağlantısını kurmak için değil, bir bürokratik araç olarak, belki daha kolay ve serbestçe yapılacak işleri bürokrasi kısılcasına almak, devlet gücünü göstermek için kullanıyoruz. Eğer bu işe yaramazsa, sadece, “planımız var” demeye yarar; kanunları da böyle düşünürüz. Resmi Gazete'de yayımlanması kanunları “hukuken” yürürlüğe sokar, toplum olarak pek azını benimseriz, sonunda savcılar da, diğer otoriteler de, bıkıp işlerin peşini bırakırlar ya da bıraktırırlar.

Ölü Plancı ve Ölen Planlama

Geçen ay (Nisan 2006) uzun zamandır hasta olan, ilk plancılardan Dr. Attila Sönmez'i (1934-2006) ebediyete yolcu ettik; aslında Uzun Vadeli Planlar Şubesi'nin ilk Müdürü ve Dr. Attila Karaosmanoğlu'dan sonraki İktisadi

Planlama Dairesi Başkanıydı. Daha sonra Somali dahil, Güneydoğu Asya ve Doğu Asya'da, özellikle Çin'de, Dünya Bankası Misyon Şefi olarak, modern tarihin en önemli iktisadi dönüşümlerine tanık oldu ve süreçlerde rol aldı. Sönmez, diğer plancılarımızla birlikte, Türk Planlama deneyimini diğer ülkelere taşıyanlardan biridir. Türkiye'nin ilk planlama kuşağı (o zamanın genç plancıları) giderek yaşlanıp, aramızdan ayrılmaya başladılar. Bu süreçte, Planlama kavramı veya paradigması da, sadece bizde değil, tüm dünyada, hızla yıpranıp veya eskiyip, itibarını ve canlılığını kaybetti. Ancak, Türkiye'de, Sovyetler çöktükten sonra, DPT, hiçbir plana, hatta şehir planlamasına bile inanmayan liberal Tansu Çiller'in başbakanlığı sırasında, neredeyse, çöken Sovyetlerin GOSPLAN'ı örneğinde, belki daha da aşırı bir modelde, bir bakanlık gibi, sekiz genel müdürlü ve sayısız müdürlü bir teşkilata dönüştürüldü; ama hiçbir etkisi olmayan bu bürokratik aygıtın içi-işlevi boşalmıştı. Ancak, ölüm, daha önce, bir kuşak geriden başlamıştı.

Artık, çeyrek yüzyıldan beri Plandan, Planlamadan da kurtulduk¹; bizi bundan eski plancılar, Süleyman Bey'le (Demirel) Turgut Bey (Özal) 24 Ocak 1980 günü kurtardılar. Şimdi, Karagöz'ün "perde-i temaşası" gibi, televizyonlarda, borsa indi, döviz çıktı, faiz indi, borç bindi, şeklinde, günlük, hatta saatlik-dakikalık gelişmelerle ilgilenip, spor-toto merakına benzer bir kültür geliştirmeye başladık; tarihimiz ve geleceğimizle ilgimizi kesmeyi başardık. Böylece, toplumsal belleğimizi İngilizce "delete" edince, her olayla, her durumla ilk defa karşılaşmış oluyoruz ve bu "kriz" karşısında ne yapacağımızı bilemiyoruz. Serbest piyasa ekonomisinde uzun dönemli plan olmadığını sanıyoruz. Bunun nedeni, gerçek anlamda teknoloji üreten şirketler yaratamamamız ve siyasetin de tamamen kısa dönemde Keynes gibi düşünmesi² olabilir. Oysa, büyük şirketler çok uzun vadeli planlar (corporate strategy) yaptığı gibi, kapitalist sistemlerin hükümetleri de, piyasalarla ilgili

1 "Şeklen" kurtulmadık; aslında, toplumun gözünde planların bir haber değeri bile kalmadı. Kimse dikkat etmiyor ama, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planının (2001-2005) son yılında 9. yürürlüğe girmedi; Ancak, 13 Mayıs 2006 tarihli Resmi Gazetede, YPK'nın 21.4.2006 tarihli kararına dayanan Bakanlar Kurulunun 2006/10399 sayılı Kararnamesi ile "Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi Hakkında Karar" yayımlandı. Burada, "2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı, "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye vizyonu ile hazırlanacaktır".deniyor. Eskimiş bir plancı olarak, bu alandaki haberler veya bu metin benim bile ilgimi çekmiyor.

2 Büyük İngiliz iktisatçısı J. M. Keynes (1883-1946), "uzun dönemde hepimiz ölüyüz" (in the long run we are all dead) deyişyle ünlüdür.

olmasa da, uzun vadeli öngörüler ve siyasi planlar çerçevesinde hareket ederler; dünya sisteminde tesadüflerin yeri çok fazla değildir. Piyasa ekonomilerinde de, A. Marshall'den beri uzun ve kısa vadeler incelenmiştir.

Ancak, biz piyasa ekonomisini seçtiğimiz için, “planlama külfetinden” kurtulmuş, siyaset ve ekonomiyi moda terimle, küresel güçlere yani gelişmiş ekonomiler ve şirketlere (Osmanlı *Düvel-i Muazzama* derdi) emanet etmiş olmanın rahatlığıyla, her çıkan olayı bu güçlerden ve/veya Allah'tan bilip ya IMF'e dilenmeye ya da Camiye dua etmeye gidiyoruz. Tam IMF borçlarını eldeki rezervlerle ödeyip, (Brezilya ve Arjantin yapar da biz yapamaz mıyız?) seçime bunun cakasıyla gidecekken ortaya çıkan bu belirsiz durum karşısında Hükümet, 'bunlar olağan dalgalanmalardır' şeklinde, bir beyanlatla piyasaları mı yoksa kendini mi rahatlattı, bilemem; ama, Maliye Bakanının 'piyasalara müdahale etmeyeceğim' demesi aslında, hiçbir şeyin elinde olmadığını itirafı sayılabilir. Bunların dıştan gelen dalgalar olduğu açıklaması kısmen doğru da olsa, Türk ekonomisinin bıçak sırtında gittiğini de görmezden gelemeyiz. Bundan önceki kriz, Çankaya'da bir Anayasa kitapçığının masada yer değiştirmesiyle açıklanmıştı; bu biraz daha gerçekçi sayılabilir.

Eğer bir kriz varsa (ben buna dönüşüm demeyi uygun görüyorum çünkü, kapitalist sistemdeki dönüşümler Üstat J. Schumpeter'in “yaratıcı tahrip dalgaları” saydığı krizlerin izleriyle belirginleşen uzun dalgaların altı veya üstüdür), bunun dış alemde gelmesi doğaldır çünkü, dünya siyaseti ve iktisadiyatı hala *Düvel-i Muazzama*'nın ya da G-8'lerin elindedir; en azından etkileri büyüktür. Bu bir veri sayılırsa, bundan çıkacak sonuç, dalgayı yönetemiyorsak, bir sörfçü gibi, üstüne binmeye çalışmaktır. Aslında, büyük ekonomilerin de dalgayı ne kadar yönettikleri veya üstünde ne kadar rahat hareket ettikleri tartışılabilir, henüz böyle bir iddiası olmayan Türkiye, dalga mekaniğini, tarih ve teori yardımıyla öğrenip, iyi öngörülerle hazırlıksız yakalanmamaya çalışmalıdır.

Genelde, dönüşümler, Schumpeter'gil anlamda, eski teknoloji demetinin yarattığı bir tekno-ekonomik paradigmanın yerini, yeni teknoloji demetleriyle doğan başka bir paradigmanın almasıyla gerçekleşmektedir. Yeni Bilişim-İletişim Teknolojileriyle (ICT) sınıai üretimden savaşımlara³ değin her alanda emek-sakıngan, teknoloji-yoğun tekniklere geçiliyor, istihdam, siyaset, yönetim (*governance* deniyor) yeniden tanımlanıyor. Bütün bunlar, tesadüfi, ani olaylar

3 Irak'ta gözetleme yapan pilotsuz uçaklar (UAV ve UCAV'lar) Florida'daki bir üstten yönlendiriliyor. ABD karadaki askerlerini çekse bile bu bölgenin hava sahasında kalmaya devam etmeye kararlı görünüyor; stratejik önem yeniden tanımlanmak durumundadır. Boru trafiğini yönetmekle bölgede stratejik güç olamayız.

değil; çok iyi hesaplanmış şirket ve öğretim stratejileri. Çünkü, her gelişme, yenilikler, uzun vadeli araştırma+geliştirme çalışmalarının ürünüdür. Sanıldığı gibi, A+G programları büyük paralar verilerek başarıya ulaştırılmaz, bu sadece gerekli şartlardan birisidir. A+G'yi gerçekleştirecek araştırmacıların sayısı ve niteliği kritik faktördür. ABD zengin olduğu için, dünyanın her tarafından en iyi beyinleri toplayabiliyor. Ayrıca kendi yüksek öğretim sistemi de, dünyanın en iyisidir. Bu alan çok uzun vadeli, temel bir kurumlaşma alanıdır. Oysa, biz üniversite sorununu bir bilim-teknoloji politikası veya bir planlama unsuru saymak yerine, bir üniversite yönetim tüzüğü, personel yönetmeliği vb. bir düzenlemeden veya popülist kasaba üniversiteleri kurmaktan ötede bir sorun saymıyoruz. Sadece, bu nokta bile, Türkiye'nin uygulanabilir, gerçek uzun vadeli planlara ihtiyacını ortaya koyar. Planlama kavramı ölürken veya öldürülürken, onun küllerinden, başka bir boyutta yeniden planlama ihtiyacı doğuyor. Türkiye yeni bir dönüm noktasına doğru yol alıyor.